

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

Катерина Олександрівна Закоморна,
канд. юрид. наук, доцент
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

УДК 341.01:321.7

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ МОДЕЛІ СИСТЕМИ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ У КОНТЕКСТІ РЕЖИМУ «КЕРОВАНОЇ ДЕМОКРАТІЇ»: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розглянуто гіпотезу про формування пострадянського авторитаризму, висунуту зарубіжними науковцями. Розкрито особливості регулювання окремих елементів моделі стримувань і противаг у конституціях колишніх республік Радянського Союзу. Визначено вплив порушення динамічної рівноваги системи стримувань і противаг на встановлення режиму «керованої демократії» у пострадянських країнах.

Ключові слова: конституція, пострадянський авторитаризм, пострадянські країни, режим «керованої демократії», система стримувань і противаг.

Незважаючи на те, що з моменту початку демократичного транзиту в колишніх республіках СРСР минуло понад 20 років, інтерес до вивчення різноманітних аспектів їх конституційного розвитку не знизився, а проблеми, пов'язані з впровадженням конституційно-правових механізмів обмеження влади, викликають жваві дискусії як у наукових, так і політичних колах. На сучасному етапі, на наш погляд, особливої уваги заслуговує досвід тих пострадянських країн, які внаслідок незбалансованості принципів демократії та конституціоналізму опинилися в так званій «сірій зоні».

У таких країнах сформувався специфічний політичний режим, який науковцями характеризується як «напівавторитарний», режим «неліберальної демократії» або «керованої демократії» [1–3].

Як правило, зарубіжні вчені, вивчаючи політичну систему країн пострадянського простору, до «сірої зони» відносять пострадянські республіки Азії, Республіку Білорусь, Російську Федерацію і до недавнього часу Україну. За їх оцінкою, серед зазначених країн особливе місце займає путінська Росія, яка здійснює найбільш систематичний та потужний спротив розповсюдженню демократії. Більш того, в силу збереження за РФ функцій головного торговельного та воєнного партнера, ресурсного донора, основного економічного інвестора, та користуючись історичними та етнічними зв'язками, уряд РФ проводить кампанію протидії розповсюдженню демократії у державах «близького зарубіжжя» [1; 4].

Зазвичай у зарубіжних публікаціях висновок про запровадження методів управління режиму «керованої демократії» в пострадянських країнах робиться на основі критеріїв, так би мовити, «успіхів просування демократії», сформованих неурядовими організаціями. Зокрема, американські вчені Д. Кемерон і М. Оренштейн, спираючись на дані Freedom House про вільність і чесність виборів, розвиток інститутів громадянського суспільства, незалежності ЗМІ, стабільність і прозорість державної системи, ступень децентралізації влади, просування принципів верховенства права і рівень корупції, вибудовують діаграму «пострадянського авторитаризму» [5]. У свою чергу, німецькі дослідники В. Меркель і А. Круассан на підставі аналізу політологічних досліджень останніх десятиріч пропонують за допомогою конституційно-правового виміру вдосконалити такі існуючі політичні параметри оцінювання розвитку демократії в країнах перехідного періоду, як політична участь та політична конкуренція. Виходячи з названих трьох вимірів, вони виводять шість критеріїв, на основі яких відокремлюють ліберальну демократію від «неліберальної» (легітимація панування, доступ до панування, монополія на панування, домагання на панування, структура панування, спосіб здійснення панування) [2].

Спільною і стрижневою рисою запропонованих зарубіжною науковою спільнотою критеріїв визначення режиму «керованої демократії» є ступінь дотримання суб'єктами політико-правового процесу принципів правової держави. Американський правник М. Розенфелд вважає широке трактування концепції панування права, яке включає принципи розподілу влад, законності та верховенства закону, «наріжним каменем» переходу до сучасної конституційної демократії авторитарних режимів у Східній Європі та інших регіонах [6]. Думаємо, що зворотне припущення про ймовірну трансформацію режиму конституційної демократії в «керовану» внаслідок деформації філософії правової держави допоможе наблизитися до розгадки феномену нового режиму, характерного для пострадянських країн. Крім того, німецькі фахівці відмічають факт недостатнього відпрацювання єдиного теоретичного концепту, за допомогою якого можна послідовно відокремлювати нові режими від кон-

ституційно-правових демократій, типологізувати внутрішні відмінності, розкрити причини появи так званих «дефектних» демократій і пояснювати специфічну динаміку їх розвитку [2].

Зважаючи на вищевикладене і брак вітчизняного критичного осмислення конституційних процесів, що відбуваються на теренах колишнього СРСР, метою статті є перевірка висунутої зарубіжними науковцями гіпотези про формування «пострадянського авторитаризму». Не претендуючи на абсолютність висновків і враховуючи об'єктивні рамки статті, висвітленню підлягають тільки окремі аспекти правової держави, а саме конституційно-правове закріплення системи стримувань і противаг. Причому основна увага буде сконцентрована лише на тих складових даного механізму конституційного правління, розбалансування яких, на наш погляд, на сьогодні найбільш яскраво демонструє ймовірну небезпеку для демократії.

Доцільність досліджень у визначеному напрямку підкріплюється загальноновизнаною думкою про те, що зіткнення між виконавчою й законодавчою владою безпосередньо впливають на ядро демократичного інституційного порядку країн, де відмічається відсутність або обмеженість верховенства права [6; 7; 8, с. 90 – 105]. На наш погляд, у світлі останніх подій цей вислів, як ніколи, актуальний для України. На переконання вітчизняних правників, унікальність Конституції України 1996 р. полягає в тому, що, з одного боку, в ній поєднано французьку модель організації виконавчої влади із доктриною суверенітету парламенту, а з іншого, передбачені такою моделлю механізми владного балансу – відсутні [9]. У зв'язку з цим, зокрема Ю. Г. Барабаш відмічає велику загрозу консервації проблем, пов'язаних із недолугим конституюванням взаємовідносин між вищими владними інституціями [10, с. 190 – 191].

Покладення виключно на Конституційний Суд України вирішення цих непростих правових проблем призвело до застосування єдиним органом конституційної юрисдикції політичних методів. Водночас у конституційній доктрині визнано головною функцією органу конституційного судочинства «виробляти» конституційну законність, утілюючи принцип верховенства права, і тим самим формувати конституційні критерії розмежування сфер впливу вищих органів влади і сприяти узгодженню інтересів суб'єктів конституційно-правових відносин [11, с. 15 – 16; 12, с. 142-143; 13, с. 8]. У підсумку, за висновком М. В. Буроменського і А. П. Зайця, Конституційний Суд України, прийнявши рішення від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010, вийшов за межі своїх повноважень, сприяв надмірній концентрації влади в руках Президента України. Через це надалі виникла конституційна криза, розв'язання якої повністю лягло на парламент як найвищий чинний легітимний орган влади [14].

Варто зазначити, що розбалансування системи стримувань і противаг шляхом превалювання місця глави держави є спільною тенденцією конституційного розвитку колишніх радянських республік [15, с. 275–292; 16; 17, с. 4–25; 18]. І як це не парадоксально, але якщо у пострадянських наукових колах цей факт принаймні визнається, то в політичних не тільки об'єктивно

не оцінюється, а й вітається. Наприклад, за результатами досліджень конституційного законодавства підраховано, що в руках Президента РФ сконцентровано 80 % повноважень на федеральному рівні, тоді як інші 20 % нерівномірно поділяються між законодавчою, виконавчою й судовою гілками влади [19]. У той же час, у ході роботи другого Міжнародного парламентського форуму «Конституція. Демократія. Парламентаризм» член Громадської палати Росії С. О. Марков з гордістю заявляє про формування збалансованої системи гілок влади за лідируючою роллю Президента РФ, а депутат Державної Думи Федеральних Зборів РФ В. А. Васильєв вважає демократичним досягненням виконання парламентськими фракціями доручень Президента РФ [20, с. 36 – 38]. Тому бажання розібратися в цій проблемі не в останню чергу було викликано ознайомленням з матеріалами цього форуму, який пройшов за ініціативою Державної Думи Федеральних Зборів РФ [20].

У силу своєї злободенності проблематика раціонального функціонування системи стримувань і противаг стала предметом досліджень представників різних галузей науки, країн і століть. Уперше в конституційній історії значення системи стримувань і противаг найбільш докладно і обґрунтовано було доведене батьками-засновниками американської державності. Ще у XVIII ст. вони наголошували на тому, що лише така внутрішня структура правління, складники якої самі по собі є засобом стримування кожної на відведеному місці, здатна на практиці забезпечити конституційний розподіл законодавчої, виконавчої та судової влади [21, с. 345-346]. На сучасному етапі зазначена проблематика знайшла втілення, зокрема, і в публікаціях українських правників О. Дашковської, А. Зайця, М. Козюбри, І. Сало, В. Тація, Ю. Тодики, М. Цвіка, М. Шаповала, В. Шатіло та ін. У своїх працях вони звертають увагу на важливість збереження в різних варіантах розподілу влад основної ідеї системи стримувань і противаг – встановлення динамічної рівноваги між конституційними гілками влади, недопущення переваги будь-якої з них, а також примушення до співробітництва через їх урівноваження. Якщо узагальнити існуючі думки, то можна визначити наступні головні елементи системи стримувань і противаг: 1) різний порядок утворення та термін повноважень органів влади; 2) рівномірний розподіл влади між конституційними інституціями; 3) взаємні важелі впливу (форми контролю), модифікація яких залежить від джерела формування органів влади (промульгація, вето, імпічмент, розпуск парламенту, контрасигнація, інтерпеляція тощо).

Розглянемо конституційно-правове регулювання деяких елементів системи стримувань і противаг, складові яких, як було зазначено вище, на нашу думку, найбільш яскраво викривають ймовірну загрозу для конституційної демократії.

По-перше, це трансформація у колишніх республіках Радянського Союзу конституційного цензу невиборності. У пострадянській теорії конституційного права склалася думка про те, що закріплення на конституційному рівні вказаного цензу щодо кандидатів на посаду президента має на меті забезпечити демократичні засади організації та діяльності органів дер-

жавної влади, оскільки невиборність створює противаги розповсюдженню всевладності президента та протидіє трансформації конституційного правління в режим особистої влади (культу особистості) [22, с. 21; 23, с. 53]. Тому в конституціях, зокрема, поставторитарних країн встановлено дві моделі цензу невиборності: 1) заборона обиратися на посаду президента одній і тій же особі більше двох строків (Конституції Македонії (ст. 80), Польщі (ст. 127), Сербії (ст. 116), Угорщини (ст. 10)); 2) заборона обиратися на посаду президента одній і тій же особі більше двох строків поспіль (Латвії (ст. 39), РФ (ст. 81), Словенії (ст. 103), України (ст. 103)).

Поява цих конституційних норм зумовлена подібною позитивною практикою застосування цензу невиборності в країнах сталої демократії. Як відмічають науковці, перший Президент США Дж. Вашингтон, відмовившись балотуватися на третій термін, створив конституційний звичай, якого дотримувалися до середини ХХ століття. Відхід від цієї традиції 32 Президентом Ф. Рузвельтом викликав гостру критику з боку членів Конгресу, які вказували на розбалансування системи стримувань і противаг. У результаті ценз невиборності знайшов відображення у Поправці ХХІІ, що заборонила обиратися на посаду президента одній і тій же особі більше двох строків. Водночас дія цієї поправки не поширювалася на особу, яка обіймала посаду президента до моменту набрання нею чинності [24, с. 321]. Слід зауважити, що подібну правову позицію зайняв і Конституційний Суд України у справі про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 103 Конституції України (справа щодо строків перебування на посту Президента України) [25].

Варто зазначити, що саме американський варіант цензу невиборності вітчизняні науковці вважають найбільш прийнятним для розвитку демократії в країні, адже алгоритм «не більше, ніж двох термінів поспіль» припускає наступне переобрання відповідної особи через строк після завершення другого із двох строків здійснення нею повноважень президента [26, с. 347]. Аргументованість такої позиції доводять відповідні події у РФ, де В. Путін ймовірно зможе очолювати державу чотири терміни, тобто більше 20 років, адже внаслідок конституційної реформи 2008 р. термін повноважень Президента РФ зріс до 6 років [27]. Хоча в країнах режиму конституційної демократії спостерігається тенденція до зменшення терміну повноважень глави держави (наприклад, конституційна реформа 2000 р. за ініціативою Ж. Ширака щодо скорочення строку повноважень Президента Франції з семи років до п'яти). І навпаки, історія знає приклади збільшення терміну повноважень глави держави, зокрема, відповідно до Конституції Чилі 1980 р. строк президентства А. Піночета був збільшений до шести років без обмеження кількості разів переобрання.

Своєрідний шлях використання конституційного формулювання «не більше, ніж двох термінів поспіль» обраний в Республіці Узбекистан і Республіці Казахстан. Так, Конституція Республіки Узбекистан (ст. 90) встановлює, що одна і та ж особа не може бути Президентом Республіки Узбекистан більше двох термінів поспіль, а Конституція Республіки Казахстан (ст. 42)

повторює це обмеження із застереженням, що воно не поширюється на Першого Президента Республіки Казахстан – Н. Назарбаєва (є главою держави з 1990 р.). У той же час, як свідчить практика Узбекистану, запровадження цензу невиборності не перешкоджає І. Карімову з 1990 р. і дотепер займати посаду глави держави. Спочатку в 1995 р. за результатами всенародного референдуму термін президентських повноважень І. Карімова був продовжений до 2000 р. Надалі, з «метою зміцнення демократичних принципів державного управління, а також враховуючи практику державного будівництва, яка прийнята у більшості розвинених демократичних держав», законами Республіки Узбекистан «Про внесення поправки до статті 90 Конституції Республіки Узбекистан» термін повноважень Президента поперемінно змінювався з 5 до 7 років і навпаки (до речі, останній раз в 2011 р.) [28]. Право діючого Президента брати участь у чергових виборах було обґрунтовано введенням в дію нових правил обрання глави держави, які обнулили так званий «лічильник терміну повноважень». Крім того, відповідно до конституційного Закону «Про чергові вибори до представницьких органів державної влади та Президента Республіки Узбекистан» наступні президентські вибори відбудуться в 2015 р. (хоча І. Карімов на попередніх (2007 р.) був обраний на 7 років) після закінчення 90 днів з дня опублікування офіційних підсумків парламентських виборів 2014 р. [29]. Аналіз практики застосування зазначених конституційних поправок надає можливість спрогнозувати, що на президентських виборах в 2015 р. перемогу знов може отримати І. Карімов.

Розкриваючи дану тематику, необхідно звернути увагу і на наслідки конституційних реформ виборів глави держави, що відбулися в Азербайджанській Республіці та Республіці Білорусь. Раніше Основні Закони цих держав містили ценз невиборності щодо кандидатів на посаду президента. Нині, у зв'язку з тим, що «існуюча заборона обмежує виборче право громадян і тому не відповідає засадам демократії», за результатами конституційних референдумів ці норми були скасовані. Проведення такого загальнонаціонального голосування утворило небезпечний прецедент для колишніх республік Радянського Союзу, адже в країнах сталої демократії жоден глава держави не змінював Основний Закон, знімаючи обмеження на своє переобрання. За оцінкою науковців, одними із вирішальних чинників цієї трансформації стали радянські традиції довічного перебування політичних керівників при владі [30].

Як було зазначено вище, ще однією з важливих складових системи стримувань і противаг є рівномірний розподіл компетенції між органами влади. Тому абсолютно справедливою бачиться теза, що так звана «компетенційна експансія», яка представляє собою перевищенням меж компетенції за рахунок компетенції інших інститутів, є основною причиною владного дисбалансу на пострадянському просторі. Зокрема, вчені називають яскравим прикладом «компетенційної експансії» формування «указного права» або «указної законотворчості» глави держави [31, с. 4, 13]. Варто відмітити, що використання главою держави «указного права» є традиційним повноваженням російських

імператорів (наприклад, ст. 87 Основних законів 1906 р. Російської імперії), яке оцінювалося провідним конституціоналістом того часу В. М. Гессеном як «пережиток абсолютизму, котрий суперечить принципам розподілу влад і верховенства закону» [32, с. 211 – 214]. Розглядаючи сучасний статус Президента РФ, науковці відзначають, що де-юре глава держави не є законодавчим органом, але де-факто здійснює функції законодавчої влади. Аргументацією даної тези виступає право глави держави через укази, котрі Федеральні Збори РФ не мають блокувати, усувати прогалини в праві, а також відсутність у Конституції РФ переліку предметів відання, які регулюються указами Президента [33]. Вражає уяву статистика кількості актів Президента РФ, наведена російськими науковцями. Тільки за останні роки чисельність актів Президента РФ у 5 – 7 разів перевищує число законів, поступаючись лише кількості актів уряду [34, с. 216].

Визнання російськими науковцями фактичного статусу «указного права» неприйнятним способом участі глави держави в нормотворчому процесі призводить до пошуків легальних форм «компетенційної експансії» Президента. Зокрема, Д. Ю. Скуратов радить встановити в Конституції РФ право Президента РФ видавати укази, що заповнюють прогалини в законодавчому регулюванні, у двох випадках: 1) за дорученням Державної Думи з наступним затвердженням цією палатою; 2) якщо положення того чи іншого законодавчого акта визнані неконституційними рішенням Конституційного Суду, але є гостра потреба якнайшвидшого заповнення прогалини, яка виникла [35, с. 15]. У свою чергу І. О. Кравець, на наш погляд, пропонує більш традиційну форму обмеження «указної законотворчості» глави держави та підвищення політичної відповідальності за дію подібних актів. Він вважає за необхідне внести до Федерального конституційного закону «Про Уряд РФ» положення про право Уряду РФ спільно з Президентом за уповноваженням Федеральних Зборів РФ приймати акти делегованого законодавства у формі указу з питань законодавчого регулювання і з тимчасовою силою закону. Причому І. О. Кравець пропонує закріпити норми про скріплення відповідних указів підписами Президента РФ і Голови Уряду РФ, а також про втрату чинності таких указів, якщо сплив термін їх внесення до Державної Думи або за умови їх не затвердження палатами Федеральних Зборів РФ [32, с. 506]. Варто зазначити, що в багатьох зарубіжних країнах з режимом конституційної демократії делеговане законодавство отримало широке розповсюдження (Конституції Іспанії (ст. 82), Італійської Республіки (ст. 76), Франції (ст. 38), ФРН (ст. 80) та ін.), адже цей конституційно-правовий інститут не тільки надає можливість владі оперативно реагувати на мінливі запити і потреби суспільства, а й розширює форми парламентського контролю за діяльністю виконавчої влади [19; 36, с. 99].

На відміну від РФ, де «указне право» існує фактично, в Республіці Білорусь і Республіці Казахстан «указна законотворчість» Президента визнана на рівні Основного Закону. Так, Конституція РК фіксує наступні широкі можливості глави держави у здійсненні законодавчої функції: 1) ст. 61 Конституції

закріплює абсолютно обмежену законодавчу компетенцію Парламенту, тобто містить виключний перелік предметів відання, з яких орган законодавчої влади має право видавати закони. Одночасно статті 45 і 61 Основного закону встановлюють, що всі інші відносини регулюються підзаконними актами, зокрема указами і розпорядженнями Президента; 2) статті 45, 53, 61 закріплюють не тільки одноосібне право глави держави видавати закони з питань війни та миру, а й укази, що мають силу законів, якщо Парламент протягом місяця з дня внесення проекту закону, котрий оголошений Президентом терміновим, його не розглядає [37].

На важливість актів глави держави, яка надається в системі джерел права РК, вказують і норми Закону «Про нормативні правові акти РК». Зокрема, виходячи зі статті 4 цього Закону, однакову юридичну силу мають конституційні закони й укази Президента, які мають силу конституційного закону, а також закони РК та укази Президента РК, що мають силу закону [38]. У правовій доктрині Казахстану «указна законотворчість» глави держави оцінюються неоднозначно. Якщо одні науковці відмічають небезпеку «указного права» Президента, яке неодмінно призводить до диктатури адміністрації в системі законотворчості, то інші вважають, що участь Президента РК у створенні законодавства впливає з його конституційної функції – гаранта Конституції, прав і свобод людини і громадянина, та є резервним засобом в умовах стабільного розвитку країни [39, с. 26-27].

Щодо «указного права» Президента Республіки Білорусь, то в цілому його модель дуже схожа на казахстанський варіант, але має і свою специфіку. Зокрема, Конституція РБ (ст. 85) закріплює право Президента тільки на основі і відповідно до Конституції видавати укази і розпорядження, які мають обов'язкову силу на всій території РБ [40]. Виходячи з цієї норми, укази глави держави мають пріоритет над законами. Непрямим підтвердженням даної гіпотези може слугувати і ст. 10 Закону «Про нормативні правові акти РБ», де вказано, що у разі розбіжності декрету чи указу з законом закон має верховенство лише тоді, коли повноваження на видання декрету чи указу були надані законом [41]. Враховуючи те, що згідно з ч. 3 ст. 101 Конституції РБ у силу особливої потреби Президент за своєю ініціативою або за пропозицією Уряду може видавати тимчасові декрети, які мають силу закону, можна зрозуміти, що декрети такого роду мають пріоритет перед законами. Більш того, відповідні декрети скріплюються підписом Прем'єр-міністра, тільки якщо вони були видані за пропозицією Уряду, а для їх скасування потрібна більшість не менше двох третин голосів від повного складу кожної з палат Парламенту.

Безперечно, збільшує «компетенційну експансію» глави держави також його право ініціювати делегування йому законодавчих повноважень на видання декретів, що мають силу законів (Конституція ч. 1 ст. 101). У даному разі Конституція не передбачає контрасигнації декрету особою, яка несе відповідальність перед Парламентом. Не можна не відмітити і той факт, що декрети Президента РБ видаються з будь-яких питань, за винятком випадків, передбачених Конституцією РБ (ст. 14 Закону «Про нормативні правові акти РБ»). Такі

винятки містяться у п. 2 ст. 97 (перелік предметів відання Палати представників) і ч. 2 ст. 101 (перелік питань, з яких заборонене делегування законодавчих повноважень). За думкою білоруського вченого Г. О. Василевича, Президент, маючи абсолютно легальну основу для видання декретів, що регулюють відносини в галузях, нормотворчість в яких у звичайних умовах належить до компетенції Парламенту, має можливість заповнити прогалини в законодавстві та стимулювати Національні Збори вдосконалювати свою роботу [42, с. 41-42].

Отже, на сучасному етапі про активний розвиток «указної законотворчості» глави держави свідчить конституційна практика Російської Федерації, Республік Білорусь і Казахстан. Натомість в Україні спостерігається зворотній процес. Відповідно до Конституції України Президент не має права видавати акти, що мають силу закону, ані в порядку делегованого законодавства, ані за надзвичайних умов. Більш того, за висновками вітчизняних науковців, протягом усього періоду незалежності право Президента України видавати акти нормотворчого характеру поступово звужувалося. Так, право Президента України на видання указів з економічних питань, не врегульованих законом, згідно з перехідними положеннями Конституції України втратило чинність 28 червня 1999 р. Повноваження глави держави, які стосувалися затвердження функцій міністерств та інших органів виконавчої влади, скасовано внаслідок внесення змін до Конституції 8 грудня 2004 р. Така тенденція відповідає стандартам демократичного правління, адже надмірна концентрація нормотворчих повноважень у руках глави держави призводить до узурпації влади [43]. У той же час, з огляду на повернення в 2010 р. Конституційним Судом України Президенту ліквідованих повноважень, не можна говорити про лінійність вказаної тенденції. Тому прийняття Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21.02.2014 р. варто розглядати як важливий крок до встановлення динамічної рівноваги між конституційними гілками влади. На сьогодні Президент України має видавати акти нормотворчого характеру в двох сферах: 1) роботи його допоміжних органів; 2) оборони.

На підставі вищевикладеного можна дійти таких висновків. Висунута зарубіжними науковцями гіпотеза про формування в деяких республіках колишнього СРСР авторитарного режиму обґрунтована. Адже розгляд тільки окремих конституційних складових елементів системи стримувань і протипаг доводить, що в конституціях окремих пострадянських держав міститься потенціал до порушення динамічної рівноваги гілок влади, яким активно користується глава держави. Більш того, останні конституційні зміни свідчать про подальший процес відходу від стандартів конституційної демократії і наближення до методів управління «керованої демократії».

Зважаючи на це, в умовах вітчизняної конституційної реформи необхідно окреслити ймовірні загрози, які несуть, на перший погляд, незначні нюанси конституційного регулювання системи стримувань і протипаг, та запропонувати шляхи їх запобігання. По-перше, запровадити конституційне положення про заборону обрання однієї і тієї ж особи на посаду глави держави більше двох термінів. По-друге, зафіксувати в Конституції вичерпний перелік питань,

з яких Президент має приймати акти нормотворчого характеру. При цьому мінімізувати перелік предметів відання, що регламентуються Президентом одноосібно, адже глава держави не несе відповідальності за свої дії під час виконання обов'язків (виняток – підстави для імпичменту). Іншими словами, розширити, так би мовити, «сферу дії контрасигнації», яка передбачає набуття чинності акта глави держави тільки після підпису голови уряду, який несе відповідальність за його дію перед парламентом.

Список літератури:

1. Карозерс Т. Противодействие распространению демократии [Электронный ресурс] / Т. Карозерс // Россия в глобальной политике. – 2006. – № 2. – Режим доступа : http://www.globalaffairs.ru/number/n_6559.
2. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях [Электронный ресурс] / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 1-2. – Режим доступа : qaghaqaget.do.am/load/0-0-0-15-20.
3. Мухелишвили М. Конституционные реформы в Грузии [Электронный ресурс] / М. Мухелишвили // Процесс конституционно-политической реформы в Грузии, в Армении и в Азербайджане: политическая элита и голос народа. – Тбилиси, 2005. – С. 91 – 112. – Режим доступа : http://www.idea.int/publications/cprg_georgia/upload/DCMRussian.pdf.
4. Кдстнер А. Russia: Supporting Non-Democratic Tendencies in the Post-Soviet Space? [Электронный ресурс] / А. Кдстнер // German Development Institute / Deutsches Institut für Entwicklungspolitik (DIE). – Режим доступа : http://www.die-gdi.de/uploads/media/BR_2.2010.pdf.
5. Cameron, D. Authoritarianism: The Influence of Russia in Its “Near Abroad” [Электронный ресурс] / D. Cameron, M. Orenstein. – Режим доступа : <http://www.academia.edu/2041738/>.
6. Rosenfeld M. The rule of law and the legitimacy of constitutional democracy [Электронный ресурс] / M. Rosenfeld // Southern California Law Review. – 2001. – Vol. 74. – Режим доступа : www-bcf.usc.edu/~uscslrev/pdf/074503.pdf.
7. Hein M. Constitutional Conflicts between Politics and Law in Transition Societies: A Systems-Theoretical Approach [Электронный ресурс] / M. Hein // Studies of Transition States and Societies. – Режим доступа : www.tlu.ee/stss/wp.../vol3-issue-1-hein.pdf.
8. Арутюнян А. А. Конституционализм: проблемы постсоветской реальности : монография / А. А. Арутюнян. – М. : Норма, 2013. – 160 с.
9. Оніщук М. Відповідальне правління і народний суверенітет: нотатки до конституційного творення [Електронний ресурс] / М. Оніщук, М. Савчин. – Режим доступа : <http://cau.in.ua/ua/activities/analytics/id/vidpovidalne-pravlinnja-i-narodnij-suverenitet-notatki-do-konstitucijnogotvorennja-744/>.
10. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти на сучасному етапі державотворення: конституційно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Ю. Г. Барабаш. – Х., 2009. – 415 с.
11. Селіванов А. О. Верховенство права в конституційному правосудді: Аналіз конституційної юрисдикції / А. О. Селіванов. – К. ; Х. : Акад. прав. наук України, 2006. – 400 с.
12. Sylyom L. The role of Constitutional Courts in the transition to democracy. With special reference to Hungary / L. Sylyom // International Sociology. – 2003. – Vol 18 (1). – P. 142 –143.
13. Шайо А. Конституционализм и конституционный контроль в посткоммунистической Европе / А. Шайо // Конституционное правосудие в посткоммунистических странах : сборник докладов. – М. : Центр конституционных исследований МОНФ, 1999. – С. 5 – 12.
14. Буроменський М. В. Щодо легітимності діючої сьогодні влади в Україні [Електронний ресурс] / М. В. Буроменський, А. П. Заєць // Юридичні акценти. – 2014. – Режим доступа : www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.

15. Buromensky M. The Status of the President in the System of Executive Power in the States of Central and Eastern Europe / M. Buromensky // The Round Table Conference "Ten years of the Democratic Constitutionalism in Central and Eastern Europe". – Lublin: Polish Association of Constitutional Law, 2001. – P. 275–292.

16. Burkovsky P. From Presidentialism to Parliamentarianism Strengthening or Weakening Democracy in Ukraine? [Електронний ресурс] / P. Burkovsky, O. Haran. – Режим доступу : http://csis.org/files/media/isis/pubs/pm_0412.pdf.

17. Егоров В. Г. Президентализм и парламентаризм в политических системах новых независимых государств [Електронний ресурс] / В. Г. Егоров // Политическая наука и современное общество: сб. науч. тр. – Вып. 4 / под ред. В. Г. Егорова. – М. : ИИУ МГОУ, 2013 – С. 4–25. – Режим доступа : <http://evestnik-mgou.ru/Books/GetBook/8>.

18. Zaznaev O. Understanding Semi-Presidentialism in Political Science: A Review of the Latest Debate [Электронный ресурс] / O. Zaznaev // World Applied Sciences Journal 30 (2): 195-198, 2014. – Режим доступа : www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.

19. Лихобабин В. А. Возможно ли в России делегированное законодательство [Электронный ресурс] / В. А. Лихобабин // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2004. – № 4. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhno-li-v-rossii-delegirovannoe-zakonodatelstvo>.

20. Конституция. Демократия. Парламентаризм. Материалы второго Международного парламентского форума. – М. : Издание Государственной Думы, 2014. – 192 с.

21. Федералист: Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея. – М. : Изд. группа «Прогресс» – «Литера», 1994. – 592 с.

22. Сахаров Н. А. Институт президентства в современном мире / Н. А. Сахаров. – М. : Юрид. лит-ра, 1994. – 176 с.

23. Тодыка Ю. Н. Президент Украины: конституционно-правовой статус / Ю. Н. Тодыка, В. Д. Яворский. – Х. : Факт, 1999. – 256 с.

24. Власихин В. А. Конституция США. Политико-правовой комментарий / В. А. Власихин, А. А. Мишин. – М. : Международные отношения, 1985. – 336 с.

25. Рішення Конституційного Суду України № 22-рп/2003 від 25.12.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-03>.

26. Шаповал В. Н. Сравнительное конституционное право / В. Н. Шаповал. – К. : Изд. Дом «Княгиня Ольга», 2007. – 416 с.

27. Об изменении срока полномочий Президента Российской Федерации и Государственной Думы: ФКЗ № 6 от 30 декабря 2008 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_83180/#p23.

28. О внесении поправки в статью 90 Конституции Республики Узбекистан : Закон Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.lex.uz/Pages/GetAct.aspx?lact_id=2216248.

29. Президентские выборы в Узбекистане состоятся в 2015 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.12uz.com/news/show/official/8737/>.

30. Дуднік О. Роль президента в конституційному процесі: світовий досвід і пострадянські реалії [Електронний ресурс] / О. Дуднік. – Режим доступу : http://nbuviar.gov.ua/asambleya/rol_prez_v_konst_proc.php.

31. Зуйков А. В. Эволюция института президентства Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / А. В. Зуйков. – М., 2009. – 28 с.

32. Кравец И. А. Формирование российского конституционализма (проблемы теории и практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. / И. А. Кравец ; Урал. гос. юрид. акад. – Екатеринбург, 2002. – 584 с.

33. Мордвинова И. А. Проблема конституционно-правового выражения системы сдержек и противовесов [Электронный ресурс] / И. А. Мордвинова // Вестник Челябинского гос. ун-та. – 2008. – № 28. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/problema-konstitutsionno-pravovogo-vyrazheniya-sistemy-sderzhek-i-protivovesov>.

34. Чиркин В. Е. Глава государства. Сравнительно-правовое исследование / В. Е. Чиркин. – М. : Норма; Инфра-М, 2010. – 239 с.

35. Скуратов Д. Ю. Проблемы участия Президента Российской Федерации в правотворческом процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук [Электронный ресурс] / Д. Ю. Скуратов. – М., 2002. – 26 с. – Режим доступа : <http://www.disscat.com/content/problemy-uchastiya-prezidenta-rossiiskoi-federatsii-v-pravotvorcheskom-protseesse#ixzz3OhfAkBan>.

36. Троицкий В. С. Делегированное законодательство / В. С. Троицкий, Л. А. Морозова // Государство и право. – 1997. – № 4. – С. 91–99.

37. Конституция Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.akorda.kz/ru/category/konstituciya>.

38. О нормативных правовых актах РК [Электронный ресурс] : Закон Республики Казахстан от 24 марта 1998 г. № 213-І. – Режим доступа : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1009108.

39. Малиновский В. Л. Президент Республики Казахстан и Парламент Республики: взаимоотношения, система сдержек и противовесов. II Научное издание [Электронный ресурс] / В. Л. Малиновский. – Астана : Институт законодательства Республики Казахстан, 2005. – 53 с. – Режим доступа : <http://library.psu.kz/fulltext/buuk/b1043.pdf>.

40. Конституция Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=6351>.

41. О нормативных правовых актах Республики Беларусь [Электронный ресурс] : Закон РБ от 10 января 2000 г. № 361-З. – Режим доступа : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1837.

42. Василевич Г. А. Конституция. Человек. Государство. Серия: «ПРАВО» / Г. А. Василевич – Мн. : Право и экономика, 2010. – 261 с.

43. Макаров Г. В. Нормотворча діяльність глави держави: зарубіжний досвід та вітчизняна практика [Електронний ресурс] / Г. В. Макаров // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/10/2.pdf>.

Закоморная Е. А. О некоторых особенностях постсоветской модели системы сдержек и противовесов в контексте режима «управляемой демократии»: конституционно-правовой аспект.

Рассмотрена гипотеза о формировании постсоветского авторитаризма, выдвинутая зарубежными учеными. Освещены особенности регулирования отдельных элементов модели сдержек и противовесов в конституциях бывших республик Советского Союза. Определено влияние нарушения динамического равновесия системы сдержек и противовесов на установление режима «управляемой демократии» в постсоветских странах.

Ключевые слова: конституция, постсоветский авторитаризм, постсоветские страны, режим «управляемой демократии», система сдержек и противовесов.

Zakomorna K. O. About some features of the post-soviet model of checks and balances in the context of the “managed democracy” regime: constitutional and legal aspect.

The hypothesis of formation of the post-soviet authoritarianism nominated by foreign scholars has been considered. The features of the regulation of certain elements of the model of checks and balances in the constitution of the former Soviet Union have been clarified. The influence of the violation of the dynamic balance of the system of checks and balances in the “managed democracy” regime of post-soviet countries has been determined.

Key words: the constitution, the post-soviet authoritarianism, the post-soviet countries, the “managed democracy” regime, the system of checks and balances.

Надійшла до редколегії 13.02.2015 р.